

Суддя А. М.,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

РІВНІ КОНТЕКСТУ ТА ДЕКОДУВАННЯ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ СИНОНІМІВ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядаються підходи до типології контексту та його характеристик. Зроблено спробу окреслити параметри, необхідні для аналізу контекстуальних синонімів у письмовому художньому дискурсі. Виокремлюються зовнішній (транссеміотичний) та внутрішній (семіотичний) контексти. Увагу приділено рівневому розподілу контекстів та їхній участі при декодуванні лексичного значення.

Ключові слова: іменна група, контекст, внутрішній контекст, зовнішній контекст, контекстуальні синоніми.

В статье рассматриваются подходы к типологии контекста и его характеристик. Предпринимается попытка очертить параметры, необходимые для анализа контекстуальных синонимов в письменном художественном дискурсе. Выделяются внешний (транссеміотический) и внутренний (семіотический) контексты. Внимание уделено уровневому распределению контекстов, а также их участию при декодировании лексического значения.

Ключевые слова: именная группа, контекст, внутренний контекст, внешний контекст, контекстуальные синонимы.

The article deals with approaches to the typology of context and its characteristics. An attempt to outline the parameters that are relevant for the analyze of contextual synonyms in German literal discourse is made. Transsemiotic and semiotic context are outlined. An attention to context levels and their involvement in decoding word meaning is paid.

Key words: noun group, cotext, transsemiotic context, semiotic context, contextual synonyms.

Основна мета створення дискурсу – організувати комунікативну взаємодію адресанта та адресата і при цьому сказати у контексті більше, ніж міститься у тексті, «втиснувши» в межі дискурсу інтенції автора, норми викладу, екстралінгвістичні умови, архетипи комунікантів, а також врахувати глобальний обмежувач контекстів – мовну картину світу [10, с. 49].

Це означає, що частина повідомлення (особливо це стосується прагматичної інформації) залишається власне поза межами тексту та потребує особливого середовища для свого декодування – контекстів, на основі яких відбувається реконструкція смислів.

За М. В. Нікітіним лексичне значення може сполучувати два типи змісту – когнітивний та прагматичний, або обмежуватися одним із них. У певних контекстуальних умовах та мовленнєвій ситуації слова можуть отримувати різні прагматичні смисли, які будуть похідними від взаємодії із контекстом і ситуацією [8, с. 58–59]. Таким чином, відкритим залишається співвідношення контекстуальної інформації у значенні контекстуальних синонімів. Дослідження цього співвідношення надає статті **актуальності**. Мета статті полягає у розгляді факторів, які впливають на модифікацію лексичного значення контекстуальних синонімів і які необхідно враховувати при декодуванні тексту.

Поставлена мета зумовлює вирішення таких **завдань**: 1) розгляд поняття «контексту», його складових; 2) визначення параметрів, релевантних для аналізу контекстуальної синонімії; 3) застосування окреслених параметрів при аналізі фактичного матеріалу.

Розгляд контекстуальних параметрів був предметом окремих досліджень [5], а також важливою складовою розвідок, присвячених дискурсу [1; 3; 4; 6; 7; 13].

Дискурс-аналіз теоретично будується на різних типах прагматичних контекстів. Комплексна природа дискурсу обумовлює врахування усього набору численних факторів, які впливають на породження й інтерпретацію смислів при обміні комунікативними діями. Вважається некоректним обмеження дослідження лише одним типом контексту. Розмежування контекстуальності має досить умовний характер через взаємодію різних факторів [6, с. 149].

Під власне контекстом розуміють семантико-граматичну й комунікативну єдність певного текстового елемента (слова, висловлення, періоду) із текстовим і ситуативним оточенням як індикатором значення й функціональної ваги цього елемента [12, с. 285].

Дискурс включає у себе екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, установки, цілі адресата), які необхідні для розуміння тексту. В такому розумінні дискурс як складна система ієрархії знань передбачає наявність інтегрованих моделей обробки дискурсу [4, с. 8]. При побудові моделей тексту відмічається, що текстові репрезентації у пам'яті суб'єкта мають ієрархічну природу і включають мікроструктури, які організовані за допомогою лінійних структур. При конструюванні моделі тексту до інформації включається семантична, прагматична інформація, а також схематичні структури [3, с. 176]. Зокрема, зазначається, що адресат має три види даних: інформацію про події, інформації про ситуацію або контекст і інформацію про когнітивні пресупозиції [3, с. 158].

Розглянемо основні концепції щодо типів контексту, які можуть слугувати основою для нашого дослідження. За А. П. Мартинюк найширшим типом є дискурсивний контекст – ситуація комунікації, або текст + ситуація. До дискурсивного контексту поряд із лінгвістичними складовими залучаються екстралінгвістичні складові комунікативної ситуації, що є дискурсивно релевантними [7, с. 15].

Наведемо класифікацію контекстів, що входять до складу дискурсивного контексту, запропоновану Л. Р. Безуглою [2]:

– онтологічний контекст – час, місце, фізичне середовище комунікації, присутні/спостерігачі; код і канал зв'язку;

– комунікативний контекст – комуніканти, їхня комунікативна компетенція, цілі, стратегії та тактики;

- соціальний контекст – біосоціальні ролі, статуси комунікантів, інституціональні аспекти комунікації;
- психофізіологічний контекст – психічний і фізичний стан комунікантів;
- культурний контекст – культурологічні й соціально-історичні аспекти комунікації;
- когнітивний контекст – знання комунікантів, включно знання один про одного та метазнання, когнітивні операції комунікантів;
- психолінгвістичний контекст – лінгвістична компетенція комунікантів.

Слід зазначити, що наведені вище параметри можна поділити на дві групи: перша стосується фізичних умов перебігу дискурсу (онтологічний, комунікативний, соціальний, психофізіологічний контексти), в той час як друга охоплює знакові, ментальні параметри (культурний, когнітивний, психолінгвістичний).

Важливою для нашого дослідження є думка про те, що ситуаційний, культурний контекст є семіотичним за своєю природою [16, с. 77]. Тому вважаємо за необхідне акцентувати увагу на виокремленні зовнішнього (перцептивного) та внутрішнього (когнітивного), або транссеміотичного та семіотичного контекстів дискурсу [7; 6]. Зовнішній контекст дискурсу звернений до комунікативної ситуації, її соціальних, культурних, психологічних, мовних складових, а внутрішній контекст постає ментальним відображенням зовнішнього і є знанням про нього. Фактори зовнішнього контексту можуть впливати на комунікативну діяльність, лише ставши частиною внутрішнього контексту. Транссеміотичний контекст відсилає до фізичної, соціокультурної та психологічної реальності. Семіотичний контекст є інтерпретацією сформованого в певній лінгвокультурі бачення світу, когнітивні підстави комунікативної діяльності індивіда або пресупозиційний фонд. Окремо розглядається метаконтекст, пресупозиційний фонд – імпліцитний компонент змісту, що повинен бути істинним, аби не викликати відчуття семантичної аномальності або недоречності [6, с. 16, 23-24].

Розглянемо насамперед екстралінгвістичні фактори, які стосуються фізичних параметрів контексту у аспекті письмового художнього дискурсу. Повідомлення письменника адресоване до невизначеної, інертної аудиторії, тому він відноситься до нього більш усвідомлено, відповідно, письменникові необхідно написати і відредагувати свій твір. При цьому письменник дбає про те, щоб його повідомлення було декодовано таким чином, як він це задумав, тобто, передати читачеві не тільки зміст, але і його відношення. Якщо адресант хоче, щоб його намір досяг мети, йому необхідно контролювати декодування самим кодуванням, при цьому він намагається привернути увагу до тих елементів мовленнєвого ланцюжка, які йому видаються важливими і зробити так, щоб вони не залишилися поза увагою – для цього вони робляться непередбачуваними і мають надлишковий характер [11, с. 72-73].

Таким чином, фізичний контекст означає: а) декодування відбувається у режимі реального часу; б) на реалізацію повідомлення впливає його формально-структурна організація, формат, структурне членування на розділи, пункти тощо; в) читання проходить від початку повідомлення до кінця (а не, наприклад, з середини до початку), відповідно, елементи співвідносяться за місцем їхньої появи у тексті, а їхнє сприйняття відбувається у тому порядку, у якому його задав автор; г) спочатку сприймається поверхневий рівень текстової тканини, декодується семантична інформація, на основі якої створюється текстова модель; декодується фактична інформація; за необхідності текстова модель співвідноситься з картиною світу; декодується прагматична інформація. Онтологічним фактором є те, що каналом зв'язку є письмове повідомлення, яке розраховане на широку невизначену аудиторію, часові рамки не детерміновано. Зазначимо, що фізіологічні, психологічні, культурно-соціальні чинники сприйняття тексту не є предметом нашого дослідження.

Перейдемо до семіотичного, внутрішнього контексту. Загалом, контекстні умови розділяють на два розряди: розкриття однозначності на лексичному та синтаксичному рівнях (сигніфікативний контекст); та фактори, які відносяться до предметів і явищ, або знань контекстів про відповідні предмети та явища [5, с. 45].

Можна стверджувати, що усіма дослідниками чітко виокремлюється рівень лінгвістичного контексту, або контексту, та рівень власне контексту, набір складових якого варіюється, залежно від підходу. Лінгвістичний контекст визначається як актуальне існування кожної одиниці у якості залежного елемента текстового фрагмента [5, с. 39].

Розглянемо рівневий розподіл семіотичних контекстів. Окрім вище окресленого лінгвістичного контексту виокремлюються експліцитно-імпліцитні засоби, які розпадаються на такі види:

- мовний (основний зміст висловлення);
- парамовний (невербальні засоби, що супроводжують звукове мовлення);
- ситуаційний (предметне оточення висловлення);
- контекст культури (сукупність знань фактологічного і ментального характеру);
- особистісний (знання співрозмовниками реалій одне одного) [1, с. 77–79]. Ця типологія контекстів збігається з типологією, запропонованою Г. В. Колшанським, який розглядає лінгвістичний, паралінгвістичний, ситуаційний, культурний та психологічний контексти [12, с. 284].

За Г. В. Колшанським також виокремлюються такі рівні контексту: суб'єктно-мовне оточення (інтра)-лінгвістичний, локальні умови комунікації (екстралінгвістичний) та тотальний контекст, пов'язаний не тільки з відповідними умовами, але і з сумою знань та досвіду комунікантів [5, с. 76] – які загалом утворюють комунікативний контекст; схожу класифікацію знаходимо у роботі І. П. Сусова, у якій контекст поділено на лінгвістичні умови (контекст), екстралінгвістичні умови (конситуація) та рівень лінгвістичних і енциклопедичних знань комунікантів (коемпірія) [13, с. 48].

З огляду на особливості письмового художнього дискурсу, особливостей його сприйняття та обробки ми зупиняємося на класифікації А. П. Мартинюк, за якою виокремлюються фізичний (зовнішній, транссеміотичний) та семіотичний (внутрішній) контексти. Семіотичний контекст, в свою чергу, поділяється на три рівні: 1) інтралінгвістичний контекст (контекст); 2) когнітивний з розділом на: а) конситуація (в нашому випадку збігається з комунікативним контекстом); б) коемпірія – знання про світ (його онтологічні, соціальні, культурні характеристики тощо), або пресупозиція.

В якості іншого прикладу візьмемо контекстуальний синонімічний повтор іменних груп «*der entthronte Offiziersstand*» і «*die ins Zivil geworfenen Offiziere*». Наведемо контекст: «*Die innere Unsicherheit der ins Zivil geworfenen Offiziere wird von ihnen häufig durch eine gewisse Forschheit ersetzt. ... Die Wirkung des gewöhnlichen*

Zivillebens auf den entthronten Offiziersstand mag für den dichterischen Schöpfer einer Tragikomödie ganz lustig zu sehen sein» [17, с. 2031-2032].

Обидві іменні групи мають у своєму складі означений артикль, значить, однакову референтну спрямованість. Іменні групи містять один і той самий іменник «*Offizier*». Згідно [15], «*der Stand – 5. c) gegenüber anderen verhältnismäßig abgeschlossene Gruppe, Schicht in einer hierarchisch gegliederten Gesellschaft*». Можна стверджувати, що іменник «*der Stand*» позначає сукупність, а його елементи утворюють множину. У другій іменній групі іменник «*die Offiziere*» стоїть у множині. Значить «*der Offiziersstand*» ≡ «*die Offiziere*», виокремлені одинці кореферентні.

Якщо провести логічні операції з означеннями, отримаємо: «*entthront* → *geschleudert* → *verdrängt* → [*ins Zivil*] *geworfen*». Використання в якості атрибута Partizip II надає характеристиці однакової спрямованості: динамічності та завершеності. Відмітимо, що на рівні котексту маркером зближення є повтор компоненту «*Zivil-*»: «*ins Zivil* *geworfenen*» – «*des gewöhnlichen Zivillebens*».

Розглянемо детальніше відмінності. Іменна група «*die ins Zivil* *geworfenen Offiziere*», окрім характеристики, містить експресивність за рахунок лексеми «*geworfen*», негативну оцінку (розкривається змістом тексту). Словосполучення «*der entthronte Offiziersstand*» характеризується ще більшою експресивністю за рахунок розширення прагматичної частини значення: 1) «*entthront*» сполучається з лексемами на позначення коронованих осіб, що уможливило асоціацію «*Offizier* → *König*»; 2) «*Stand*» – підкреслює закритість групи, її відособленість; 3) слідує за іменною групою «*die ins Zivil* *geworfenen Offiziere*». Синонімічна пара підсилює крах, що настав для офіцерів з переходом до мирного життя та створює образ колишнього всемогутнього хазяїна життя.

Іменні групи знаходяться у прилеглих надфразових єдностях, що сприяє подальшому створенню образу і відбивають різко негативне відношення автора до офіцерів кайзерівської армії.

Когнітивну підтримку логічної операції надають фонові знання про офіцерів як військових, відповідно, потрапляння у цивільний стан означає втрату робочого місця і пов'язаних із ним привілеїв. Необхідним джерелом, яке полегшує декодування, а також слугує перевірці правильності проведеного аналізу, є знання про ситуацію у Німеччині після Першої світової війни та про автора тексту.

Таким чином, на вживання (і, відповідно, на правильне декодування) контекстуальних синонімічних одиниць у тексті впливає значна кількість факторів, які мають фізичний та семіотичний характер. Для нашого дослідження релевантним вбачається поділ на зовнішній та внутрішній, або транссеміотичний та семіотичний контексти. До зовнішнього відносяться фактори сприйняття тексту, до семіотичного – котекст та види знань, що сприяють правильному декодуванню текстової інформації.

Перспективою є подальше дослідження розподілу інформаційного навантаження контекстуальних синонімів та їхня участь у створенні авторських смислів.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: Монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: / Л. Р. Безугла. – Х. : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 330 с.: іл. – Бібліогр.: С. 282-326.
3. Дейк ван Т. А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка: Пер. с англ. / Сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 153-211.
4. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Б.: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
5. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – Москва : Наука, 1980. – 138 с.
6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с. – Библиогр.: С. 247-275.
7. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі / А. П. Мартинюк, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х.: Константа, 2004. – 291 с. – Бібліогр.: с. 256-286 (461 назв.), с. 287 (13 назв.).
8. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения: учебное пособие / М. В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с. – (Б-ка филолога).
9. Пихтовникова Л. С. Информативность текста и стиль // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна / Гол. ред. І. С. Шевченко. – № 848. – Х., 2004. – С. 1-8.
10. Пихтовникова Л. С. Синергетический метод для исследования дискурса в прагматилистическом аспекте // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна / Гол. ред. І. С. Шевченко. – № 848. – Х., 2009. – С. 48-52.
11. Риффатер М. Критерии стилистического анализа // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9. – Лингвистика. / Сост. И. Р. Гальперин. – М. : Прогресс, 1985. – С. 69-97.
12. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
13. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
14. Deutsches Wörterbuch / Herausgeg. von R. Warig-Burfeind. – 8. – vollständig bearbeitete und aktualisierte Auflage. – Gütersloh / München : Wissen Media Verlag GmbH, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.wahrig.de/wahrig.html>.
15. Duden, Das große Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс]: 10 Bände auf CD-ROM; mehr als 200 000 Stichwörter mit rund 90 000 Belegen aus mehreren Hundert Quellen; vielfältige Recherchemöglichkeiten; für MS Windows und Apple Macintosh / PC-Bibliothek Version 2. 01 mit Plus-Paket. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverl. – 1 CD-ROM; farb.; 12 cm.
16. Matthiessen Ch. Key terms in systemic functional linguistics / Christian M. I. M. Matthiessen, Kazuhiro Teruya and Marvin Lam. – London; New York : Continuum, 2010. – xii, 308 p.: ill.; 22 cm.
17. Tucholsky: Werke, Briefe, Materialien / M. Gerold-Tucholsky, F. Raddatz, R. Links, M. Hepp. – Digitale Bibliothek, Band 15. – Електрон. дані. – Berlin : Directmedia, 1999. – 12733 s.